

- 3   *Despre ANALOGIE și rolul ei*, Maria Carpov
- 15   *Ascensiunea Europei*, Viorel Barbu
- 23   *Despre Ortodoxie la noi și în Franța*, Felicia Dumas
- 39   *Gândirea analogică. Magie și modelare a destinului în practicile rituale de naștere*, Adina Hulubaș
- 75   *Șoarecele și elefantul. Analogii între București și New York la finele secolului 19 (1865-1914)* Mariana Neț
- 87   *Oameni și dicționare*, Dan Cristea
- 107   *Analogia în medicină*, Vasile Astărăstoae
- 115   *Meteo-dependența lexicală a românului aflat între atmosfera văzduhului și cea sufletească*, Cristina Florescu

Despre ANALOGIE și rolul ei

MARIA CARPOV

Abstract. After attempts, obligatorily fragmentary, considering the scope of the issue, to delimit the concept of ANALOGY, we proceed to narrowing – necessarily, therefore essentially – the scope of the manifestation of the phenomenon under discussion. The language used is natural, verbal. We insistently point out that research work must focus both on establishing the constitutive **difference** between the terms suitable to enter into a comparative relationship and on the **reciprocity** of the influence exerted by each of them.

Key words: semiotics, linguistics, comparative relationship.

Sau, ca să redau sentimentul ce m-a însoțit pornind la scrierea acestui text, „discurs fragmentar sau note răzlețe despre o temă abisală.”

Încercând, într-adevăr, să precizez, atât cât lucrul acesta este posibil într-un discurs fragmentar, deci lacunar, adică fatalmente imperfect, voind așadar să precizez exclusivitatea semantică, cea socotită constitutivă, a unui termen, ANALOGIE în cazul de față, mi-a revenit frecvent în minte o constatare, nicidecum inedită, însă nu prea demult formulată într-un splendid eseu¹ de către Umberto Eco: „nu există liniște mai profundă decât zgomotul absolut, iar abundența de informație poate genera neștiința absolută.” Este, de bună seamă, un mod indirect

de a sublinia binefacerile memoriei selective, prin urmare, necesitatea ei. Eco dă ca exemplu personajul dintr-o nuvelă de Borges, „Funés cel ce nu uită”: străduindu-se să păstreze totul în memorie, Funés nu mai (re)cunoaște nimic.

În ceea ce mă privește, fără vreo ambiție de exhaustivitate, în dese cazuri semn de ignoranță și iresponsabilitate, trebuie să spun că opulența informației m-a pus în fața unor dificultăți nu doar de alegere, dificultăți pe care nu le-am depășit decât în limite ce indică, o dată în plus, o temă întotdeauna deschisă. Am preferat, deci, să văd, în această uriașă bogăție, un avantaj mai curând decât un obstacol, atitudine adesea adoptată în situații similare. Astfel procedează, ca să dau un exemplu, autorul unei lucrări, apărută de curând², care pare că dezvoltă un adagiu franțuzesc, spus cândva de o mare celebritate, cred că de Pascal: „Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît pas”. Autorul își propune, cu mari șanse de a convinge, datorită unei argumentații construită cu multă pricepere, că incompatibilitatea tradițional admisă între emoție și rațiune poate fi regândită. De altfel, titlul cărții este o provocare și totodată o făgăduială. Lectura ei de către mine, chiar în acest moment, este bineînțeles pură întâmplare. Menționez această carte deoarece, și aici, prima chestiune ce se cere lămurită este, desigur, de ordin semantic: de ce să vorbim de *emoție* și nu de *sentiment*, *pasiune*, *pathos*, *afect*..., termeni pe care o analogie ușor de perceput îi recomandă cu egală, aparent, legitimitate. Amănuntele ce privesc procesul cognitiv destinat convingerii – cititorului – că autorul a făcut alegerea cea mai bună optând pentru *emoție* constituie o lectură captivantă pentru lingvistul semantician, interesat de analogie, frecvent prezentă, oricât de iscusit ar fi ea travestită. Prin acest reper bibliografic am vrut, de fapt, să semnaliez că opțiunea, indiferent de obiectul ei, este un moment cu atât mai greu cu cât oferta este mai generoasă. De fapt, o banalitate, dar care trebuie să avertizeze asupra riscurilor întotdeauna posibile. Să admitem că polisemantismul unor concepte poate fi considerat atât ca dezavantaj cât și ca avantaj. Avantajul ar putea fi subsumat de principiul unei economii lexicale, dezavantajul, de către ambiguitate, fenomen lesne convertibil într-un mare avantaj, datorită multiplelor sale ipostaze și funcții în cadrul limbajului, sursă a utilizărilor ce-i asigură expresivitatea, savoarea, efecte produse atât ca locutori conștienți de aceste posibilități, cât și de autori involuntari.

Ce este, așadar, ANALOGIA? Dimensiunile realității, ale „lumii naturale” în care se manifestă fenomenul par să nu țină seama de limitele umane. A se vedea, în acest sens, milioanele, zecile de milioane de rezultate obținute printr-o simplă căutare pe Google. Refuzând descurajarea, inhibiția, preferând deci viziunea optimistă, cea care stimulează, reținem, reducând – brutal, cf. *infra* –, *explicarea* termenului, care merge de la accepția generală, cea folosită cu dezinvoltură de orice locutor, până la accepția specializată potrivit domeniilor de manifestare. Accepția generală, cf. Google, este percepută ca o „similitudine între caracteristicile similare [*sic*] a două lucruri, caracteristici pe care poate fi stabilită o comparație.” *Similitudine* înseamnă *comparabilitate*, „acordul între un număr limitat de funcționalități sau de detalii” (subl. mea). Termenii, elementele, faptele, lucrurile etc. comparate își păstrează mărcile ce le asigură

diferența. Aspect esențial în lipsa căruia nu poate fi vorba de analogie, căci aceasta nu este identitate.

Utilizat în domenii speciale – biologie, logică, matematică, informatică, anatomie, drept, didactică, lingvistică – termenul păstrează din accepția generală ideile/trăsăturile de comparație, asemănare, similitudine. Wikipedia dă o descriere a termenului din perspectivă cognitivă, subliniind rolul important al analogiei în rezolvarea problemelor legate de percepție, memorie, creativitate, comunicare: „Analogia se află în centrul cunoașterii!” Oare se poate spune mai mult? Termenii folosiți pentru definirea ei ar fi: asociere, omologie morfologică, omomorfism, iconicitate, isomorfism. Limbajul, ca spațiu de manifestare, pare să fie pe primul plan, disciplinele umaniste în general, dar nici celelalte discipline nu sunt excluse de la constituirea *lunilor* în care este prezent fenomenul.

O mare autoritate citată pe Google, Samuel Johnson, deși el însuși, printre altele, lexicograf, induce o suspiciune – obligatorie – față de definițiile din dicționare, scriind că „Dicționarele sunt ca ceasurile, cel mai prost este mai bun decât nimic, iar de la cel mai bun nu te poți aștepta să meargă pe deplin exact.” Cu toate acestea, acceptând suspiciunea ca măsură de prevedere, pentru accepția generală a termenului analogie voi recurge, din obișnuință sau deformare profesională, la câteva surse lexicografice dintre cele foarte uzuale. Dicționarul *Littré*, de exemplu, ed. 1959 în 7 volume (Gallimard-Hachette), notează: „Legătură, similitudini între mai multe lucruri diferite”, *Le Petit Robert*, versiune *on line* 2002, adaugă *înrudire, relație*, iar DEX (ed. 1998), la asemănare, pe care-l folosește, adaugă, pertinent, *parțială*, amintind astfel condiția diferenței (cf. *supra*).

*

*

*

Exigențe de sorginte carteziană, formulate desigur ținând seama de posibilitățile omenești de cuprindere, impun o reducere a domeniului de manifestare a fenomenului supus cunoașterii. Așadar: câte ceva despre analogia în limbile naturale, mai ales că, oricare ar fi perspectiva, intervenția unor aspecte ce țin de limbaj este inerentă.

Chiar și în sens restrâns la un domeniu special, analogia rămâne o temă care îl pune pe cercetător într-o stare de indecizie, de oscilare. Alegând demersul productiv și fără să uit cele spuse de Samuel Johnson, el însuși, repet, reputat lexicograf, am consultat un *Dicționar analogic*, cel al limbii franceze, un instrument de lucru folosit cu asiduitate de către cel care, profesional implicat, are nevoie de „această culegere de cuvinte devenită *indispensabilă* celor care scriu o carte, un articol, un discurs și, în general, tuturor celor care au de exprimat gânduri (...) fie *rememorând* cuvinte uitate, fie ajutând la *descoperirea* unora necunoscute.” (extras din Prefață, subl. mele). Autorul prefeței face încă o precizare privind organizarea materiei și „modul de folosire”, ceea ce ne poate îndrepta către o definiție: în Dicționar putem găsi „un anumit număr de *cuvinte-centru* în jurul cărora se grupează toate *cuvintele care au între ele o legătură oarecare de sens*: nuanțe, amănunte, sinonimie, analogie, extensie, derivare, compunere” (subl. mea), tot atâtea aspecte care-i ocupă și preocupă pe lexicologi, semioticieni, filosofi ai limbajului și, din perspective schimbate, pe toți cei interesați de sens, dovedit a fi scopul comun al tuturor celor angajați într-o cercetare, indiferent de domeniu. Este adăugată o metaforă pentru a consolida „definiția” și a-i spori precizia: „[cuvintele-centru] reprezintă abstracții, idei, ființe, acțiuni obișnuite în viața de toate zilele (...). *Ele sunt tot atâtea stele în jurul cărora se învârt sisteme de planete și de sateliți*” (subl. mea). O comparație care creează într-adevăr imagine, cu rol incontestabil de a fixa în memorie condiția analogiei, cea de dependență, de acompaniator, de satelit.

Fenomenul analogic ne ajută să cunoaștem conformitatea dintre cuvinte și idei, conformitatea care cauționează semnificația relevantă, cea a intenției utilizatorului – vorbitor, scriitor – sugerată, impusă de context și de cotext, așa cum avea să ne învețe abordarea pragmatică, semnificația exclusivă într-un anumit spațiu-timp, într-o situație strict delimitată, în care sensul, rezultat al constrângerilor pomenite mai sus și al unor operațiuni de adaptare/adequare, cu intervenția analogiei, a cuvântului la idee. Cândva, în antichitate, se vorbea despre „proprietatea cuvintelor.”

Dicționarul din care am spicuit aceste câteva elemente, traducând dorința de a delimita conceptul de analogie, este produsul muncii – de benedictin – a lui

Charles Maquet. Apărea în prestigioasa colecție a dicționarelor Larousse în... 1936. Învechit? Nu s-ar zice, dacă facem o comparație – mișcare de factură analogică – cu scrieri recente pe aceeași temă: la nivelul principiilor, schimbările nu sunt notabile. Pe deasupra, se cade să ne amintim că Caesar, împăratul romanilor, este autorul unei lucrări intitulată *De analogia*. Concluzia dedusă din perpetuarea interesului pentru o anumită temă, ar putea fi neepuizarea ei. În acest sens, se fac mențiuni și în alte surse: analogia a fost studiată și, semn sigur că rezultatele nu au fost satisfăcătoare, termenul a continuat să fie comentat, glosat, adnotat, încă din antichitate, principalii participanți la această interminabilă explicitare fiind, mai ales, filosofi, oameni de știință, avocați, în general cei ce folosesc limbajul verbal pentru exercitarea profesiei, ca o cale către cunoaștere (cf. Wikipedia). De vreo câteva decenii asistăm la renașterea interesului pentru analogie ca obiect epistemic, mai ales în științele cognitive. De pildă, „lingvistica cognitivă, unde noțiunea de *metaforă conceptuală* poate fi echivalentul celei de *analogie*.” O serie de amănunte despre această direcție de cercetare arată că „limbaj și cogniție se influențează reciproc, ambele fiind integrate în experiențele (...) utilizatorilor.” În domeniul cercetărilor ce au ca obiect limbile naturale, retorica și lingvistica oferă analogiei un loc vizibil și apariții frecvente. În retorică, analogia se slujește de comparație pentru a pune în evidență „o oarecare formă de similitudine semantică” între termenii comparați (Wikipedia). „O oarecare formă” poate induce îndoiala în legătură cu realitatea/posibilitatea similitudinii, analogia acționând mai curând ca factor de întărire a argumentelor. *Dictionnaire de rhétorique* de Georges Molinié tranșează, realizând totodată o economie considerabilă în privința listei de termeni destinați definirii fenomenului: „*Analogie* trimite direct la *similitudine*.” Potrivit lui Aristotel și Quintilian, „orice metaforă este o similitudine prescurtată.” Declarând sinonimia între similitudine și comparație, autorul semnalează totodată „un soi de comparație” derivată „dintr-un sens particular” al termenului similitudine, adică „ceea ce se desemnează în limba greacă prin *analogie* (*comparația* fiind *iconul*)”, declarație susținută de o demonstrație de „manipulare tropică, deci metaforică a similitudinii”, similitudinea fiind structura profundă a metaforei. Este un mod de a marca necesitatea intervenției interpretului avizat, chiar virtuos,

în măsură să vadă, cf. Aristotel, „legătura reciprocă dintre cei doi termeni”, *reciprocitatea* fiind esențială.

Studiile de lingvistică vorbesc de analogie mai ales ca „regulator al formelor”, de exemplu, în evoluția conjugărilor, în adaptarea/asimilarea – semantică, morfologică, sintactică – a împrumuturilor sau crearea cuvintelor noi prin mijloace interne. Este locul să amintim importanța acordată feomenului de către neo-gramatici, care, sub influența pozitivismului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, căutau cauzele schimbărilor lingvistice. Printre tezele lor, există una de natură psihologică, „înclinația către analogie, bazată pe legile asocierii de idei”, din care decurg asocierile de cuvinte în grupuri, cele de fraze în clase, ale căror elemente se aseamănă atât prin sunet cât și prin sens” etc. Ținând seama de aceste schimbări, lingvistica istorică, nu numai că devine știință explicativă, „dar explicația lingvistică nu este decât istorică”, alta nu există (cf. Oswald Ducrot – Jean-Marie Schaeffer, *Nouveau Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage*, Paris, Seuil, 1995).

Despre rolul analogiei considerată cauză psihologică, „specificare a legii fonetice (cauză articulatorie)”, precum și despre intervenția ei în situațiile de asimilare a împrumuturilor, de exemplu, pentru a corecta eventuale/posibile efecte perturbatoare, o sinteză utilă poate fi găsită în Marie-Anne Paveau – Georges-Elia Sarfati, *Les grandes théories de la linguistique. De la grammaire comparée à la pragmatique*, Paris, Armand Colin, 2003. Și, cu profit și mai substanțial, sursa fiind incomparabil mai bogată, poate fi consultat Bernard Combettes *et al.* (éds), *Le changement en français. Etudes de linguistique diachronique*, Berne, Peter Lang, 2010. Aici, analogia poate fi văzută *în act*, popasurile teoretice sunt rare și foarte reduse ca întindere, ele par superflue în condițiile în care interesul este captat de fenomenul analogie definit consensual de „diferitele tendințe teoretice și metodologice” identificabile în cercetările actuale asupra limbajului natural. Morfologia și evoluțiile semantice oferă, bineînțeles, cazurile cele mai edificatoare în ceea ce privește prezența și activitatea analogiei. Cu atât mai mult cu cât unele din aceste cazuri provin din corpusuri informatizate de mari dimensiuni, aria de manifestare și observare fiind astfel considerabil extinsă, ceea ce „permite adesea modificarea unor analize clasice pe care le-am fi putut crede definitive.”

Încă – tot o foarte rapidă – raportare la câteva dicționare ne confirmă perceperea analogiei ca „asemănare (...) stabilită de imaginație (...) între două sau mai multe obiecte de gândire esențialmente diferite” (*Le Petit Robert*, versiune *on line* 2002). Trebuie subliniată importanța precizării pentru definirea analogiei ca *asemănare între doi termeni diferiți în esența lor*. Termenii din câmpul semantic al limbajului de descriere/definire a analogiei – asociere, corespondență, legătură, înrudire, relație – la care trimite textul din Paul Robert sunt, evident, cei întâlniți la cei mai mulți autori, termeni care pot aproxima nu doar apropierea, ci și distanța.

În lingvistică, analogia este văzută ca o „acțiune asimilatoare” al cărei rezultat este schimbarea unor forme „sub influență” altor forme cu rol de modele preexistente. De exemplu, în limba franceză, conjugarea unor verbe „neregulate” după modelul celor de conjugarea întâi, când este invocată „legea” minimului efort etc. Ideea de model se alătură aceleia de regularitate (cf. *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, 1973). Despre influență ca determinantă în „modificarea formei sau uneori a sensului unui cuvânt”, putem citi și în *DEX* (ed. 1998). În *Dicționar general de științe ale limbii* (editori Angela Bidu-Vrâncă et al., 1997), analogia este un agent regularizator al formelor sub influența altor forme. Important este faptul că, aici, se spune explicit că influența este reciprocă „între cuvinte care aparțin aceleiași câmp semantic.” Reciprocitatea – semantică, morfologică, sintactică – trebuie reținută ca sursă productivă pentru creația lexicală, după cum trebuie reținută și ideea, întâlnită deja în *Dictionnaire de linguistique* (Larousse, 1973), că analogia este „o formă de presiune intrasistemică, (...) opusă normei, formă de presiune extrasistemică.”

Pun capăt acestor trimiteri la câteva surse, dicționare în mare parte, la care m-am raportat nu întâmplător, ca furnizori autorizați ai unor date ce pot contribui la definirea unui concept observându-i manifestările în cadrul funcționării limbii. Dar, înainte de a mă opri cu adevărat, aș vrea să semnez *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1993, de Algirdas Julien Greimas și Joseph Courtés. Poziția autorilor merită o atenție specială. „Sensul precis” al conceptului interesează mai puțin decât cel perpetuat de tradiția lingvisticii, mai cu seamă de la neo-gramatici încoace,

aceștia atribuind rolul cel mai important funcționării analogice în care se înscriu „respectarea și imitarea” modelelor ca „raționamente implicite” (cf. *supra*). Se sugerează chiar înlocuirea termenului *analogie*, prea generalizat, ceea ce l-a făcut să-și piardă acel „sens precis” menționat mai înainte, cu termenul *omologie*, sugestie la care s-ar putea obiecta că *omologie*... nu este disponibil. Din textul articolului desprindem invitația de a reflecta la folosirea, în semiotică, a analogiei „ca un concept nedefinit” atunci când constatarea unei analogii nu este urmată de o demonstrație a existenței reale a asemănării, adică de producerea obligatorie a unui certificat de autenticitate. Pe deasupra, potrivit, de bună seamă, vastelor programe practicate și realizate în semiologie, unde criteriul este prezența semiozei definită ca producere de semne și interpretarea lor, urmând așadar acest exemplu, prin extrapolare atât la nivelul obiectului epistemic cât și la cel metodologic, Greimas-Courtés recomandă să se reflecteze mai insistent asupra relațiilor de analogie dintre un anumit sistem semiotic și „referentul său extern”, legăturile cu „lumea naturală”, cazul onomatopeelor din limbile naturale sau cel al iconicității din semioticele vizuale, pictura, de exemplu, fiind „o imensă analogie a lumii naturale.” Autorii atrag totuși atenția asupra unui risc: această extrapolare

